

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**Review of: Hannah Arendt, Gershom Scholem, Der Briefwechsel, ed.
M.L. Knott, D. Heredia**
Sneller, H.W.

Citation

Sneller, H. W. (2012). Review of: Hannah Arendt, Gershom Scholem, Der Briefwechsel, ed. M.L. Knott, D. Heredia. *Tijdschrift Voor Filosofie*, 1, 156-158. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19041>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19041>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hannah Arendt, Gershom Scholem, *Der Briefwechsel*. Herausgegeben von Marie Luise Knott. Unter Mitarbeit von David Heredia. Berlin, Jüdischer Verlag im Suhrkamp Verlag, 2010.

Tussen 1939 en 1963 hebben Hannah Arendt en Gershom Scholem met elkaar gecorrespondeerd. Arendt bevond zich aanvankelijk nog in Parijs en Zuid-Frankrijk, op de vlucht voor de nazi's; Scholem was al vanaf de vroege jaren 20 in het toenmalige Palestina. Beiden zouden bij aanvang van hun briefwisseling hun voornaamste boeken nog moeten schrijven, ofschoon Scholem al veel had gedaan aan bezorging van joodse mystieke teksten, en Arendt haar proefschrift bij Jaspers over Augustinus' liefdesbegrip had geschreven. Beider briefwisseling speelt op de achtergrond van de totstandkoming van hun latere grote werk. Scholem stuurt Arendt in de jaren 40 – Arendt bevindt zich dan inmiddels definitief in New York – zijn beroemde boek over de Kabbala, dat door Arendt wordt verslonden. Later houdt hij haar op de hoogte van de vorderingen aan zijn monografie over Sabbetai Zevi. Een rode draad die door de gehele briefwisseling loopt, is het tragische einde van hun beider vriend Walter Benjamin (Arendt had hem nog enkele weken voor zijn dood in Zuid-Frankrijk gezien), alsook de vraag, hoe zijn nalatenschap het beste zou kunnen worden uitgegeven. Veelvuldig beklagt Arendt zich over het totale gebrek aan medewerking door Adorno en Horkheimer; aan de laatste heeft zij een hartgrondige hekel, en de eerste verwijt zij, Benjamins intellectuele erfgoed uit te venten als was het dat van hemzelf. De toonzetting van de briefwisseling is meestal vriendschappelijk. Een tekst van Arendt over het zionisme echter ('Zionism reconsidered') kwetst Scholem, blijkens zijn brief van januari 1946, diep. Arendt had hierin het 'nationalistische' zionisme en de 'wereldafgewende' mentaliteit van kibbutzniks aan de kaak gesteld; zij leek niet te geloven in een natiestaat als zinnige optie voor (de restanten) van het joodse volk, eerder stond haar iets als een open confederatie van bevolkingsgroepen voor ogen. Scholem reageert als door een wesp gestoken, in een lange brief, waarop vervolgens ook Arendt in de pen klimt om Scholem omstandig uit te leggen dat zij niet van plan is om voor haar essay "boete te doen". Deze felle discussie rond zionisme en de vorm van een eventuele toekomstige joodse staat lijkt niets aan actualiteit te hebben ingeboet, en heeft ook iets tragisch. Er is namelijk eveneens sprake, zo valt de lezer op, van wederzijdse misverstanden, die beiden ertoe noopt, nog eens nader uit te leggen hoe ze het *wel* bedoeld hadden. Toch is er, ondanks beider uitgesproken verbondenheid met het lot van het joodse volk, wel degelijk sprake van onderling verschillende opvattingen. Arendt is bezig zich te ontwikkelen tot een politiek filosoof, die reflecteert op het antisemitisme als nevenfenomeen bij totalitaire staatsvormen. Scholem daarentegen is eerder ideeënhistoricus, die put uit de rijke joodse mystieke traditie. Hij is geneigd de lotgevallen van het joodse volk in wereldhistorische termen te denken. Veelbetekenend zijn bijv. volgende uitspraken: Scholem houdt Arendt voor: "Mir ist das Staatsproblem vollkommen schnuppe, da ich nicht glaube, dass die Erneuerung des jüdischen Volkes von der Frage seiner politischen, ja sogar von der Frage seiner sozialen Organisation abhängt. Mein politischer Glaube ist, wenn er irgendetwas ist – anarchistisch." (18 jan. 1946). Waarop Arendt reageert: „Wie ist es möglich, dass ein Mensch sich sein Leben lang mit Philosophie und Theologie beschäftigt und ernsthaft beschäftigt, und dann ungestört und unbekümmert um alle aus solcher Beschäftigung möglicherweise erwachsenden Einsichten sich als Bekenner eines Ismus herausstellt.“ (21 april 1946) Arendt verwijt Scholem nationalisme, en verklaart onomwonden dat zij *wel* de mening is toegedaan dat de vernieuwing van het joodse volk afhangt van zijn politieke en sociale reorganisatie. "Was tot ist, ist die Nation oder besser der Nationalstaat als Organisation von Völkern." (ib.) Aan het slot van haar brief echter doet zij ons, genderbewuste lezers, glimlachen (maar waarschijnlijk niet Scholem zelf), als zij zegt dat Scholem, als iemand die "*masculini generis* is, "daher natürlicherweise (vielleicht) verwundbarer" is. Zijzelf, zegt ze, vindt "menselijke relaties" belangrijker dan hun "openlijke uitspraken". "Mensen zijn de facto meer dan wat zij denken of doen".

Deze laatste opvatting van Arendt vinden we terug, maar dan in een heel andere context, in het tweede grote 'conflict' tussen haar en Scholem, in 1963, naar aanleiding van Arendts verslag van het Eichmann-proces in Jeruzalem. Ook dit verslag had Scholem niet gewaardeerd: Arendts theorie over de "banaliteit van het kwaad" en haar kritiek op de lijdzame houding van de geslachteerde

Europese joden hadden hem diep gekwetst. Merkwaardig genoeg echter had Scholem gepleit voor een soort gratietoekenning aan Eichmann, terwijl Arendt juist radicaal instemde met de uitgesproken doodstraf. *Hier* echter redeneert zij, dat genade geen pas zou geven. Eichmann stond immers voor een rechtbank, en rechtspraak heeft betrekking op de *daad*, niet op de persoon. Daarentegen: “der Gnadenakt verzeiht nicht den Mord, sondern begnadigt den Mörder, weil er mehr ist als seine Tat.” (20 juli 1963).

Met andere woorden: waar Arendt bereid is Scholem als vriend te blijven koesteren ondanks zijn denkbeelden (omdat een mens immers meer is dan zijn “openlijke uitspraken”), daar verwerpt zij gratie voor Eichmann, omdat de rechtbank immers uitsluitend gaat over zijn *daden*, en niet over zijn *persoon*. Dat daarmee uiteraard niet gezegd is, dat zijzelf de *persoon* Eichmann desnoods genadig geweest had willen zijn, moge daaruit blijken dat zij Eichmann als *persoon*, slechts een banaal en naargeestig mannetje vond (– een inschatting die overigens volgens Scholem weer ten enenmale een onderschatting van diens kwaadaardigheid betekende, maar *soit*.)

Deze uitgave van de briefwisseling tussen Arendt en Scholem is voorzien van een overzichtelijk notenapparaat bij elke brief, die toelicht wat daarin niet vanzelf spreekt. Achterin is een register opgenomen met daarin de in het briefverkeer besproken personen (Benjamin wordt uiteraard vele malen genoemd, Heidegger slechts een paar maal.) Tenslotte is er aan het slot een essay van de uitgeefster, Marie Louise Knott, een boekbespreking door Arendt van Scholems (eerste) kabbalaboek, en enige andere documentatie.

Rico Sneller